

לימוד השיעור מוקדש לעילוי נשמת
הרב מרדכי אליהו זצוק"ל

לשמור על העטרה

הרב יואל קטן
סיון תשפ"א

5 דק' קריאה

פסיקתו של הרב מרדכי אליהו זצ"ל, בניגוד לזו של הרב עובדיה יוסף, מבקשת להעניק מרחב למנהגי הקהילות מעבר לכללי הפסיקה הנוקשים, ובכך להוסיף רבדים של סוד לאורחות החיים של כל חלקי העם

לפני צ"ב שנים נולד ולפני י"א שנים בדיוק (כ"ה בסיוון תש"ע) נפטר הגאון הגדול רבנו האהוב הראשון לציון רבי מרדכי אליהו זצ"ל. רבות נכתב עליו ונאמר עליו, ואין לי הקטן, שלא זכיתי להיות ממקורביו, הרבה מה לחדש. אני מבקש רק להדגיש את העובדה הידועה, שבפיקחותו העצומה הוא מהיחידים שהצליחו לשמור על קשר הדוק וחס עם כל מגזרי הציבור הדתי והחרדי, וממש כמו אסתר המלכה בזמנה, שכל אחד הרגיש שאחות לו בבית המלך ושהיא בת שבטו - כך, וזה ניכר מאוד בהלווייתו, ציבורים רבים ואף מנוגדים משכו את מיטתו לכיוונו, וכביכול אמרו "כולו שלנו".

אני הקטן רוצה להתמקד כאן בוויכוח הנוקב שהתנהל במשך עשרות שנים בין הרב אליהו זצ"ל לבין הרב עובדיה זצ"ל. למעשה השאלה הייתה בעיקרה איך מתייחסים למרן רבי יוסף חיים מבגדד זצ"ל בעל ה'בן איש חי' - האם כלאחד מגדולי ישראל המפורסמים בדורות האחרונים, או כאל הפוסק האחרון לכל קהילות הספרדים ועדות המזרח, חוץ מאשר בעניינים בודדים שבהם קיים מנהג ברור שונה מדעתו. ובעצם השאלה היא איך מתייחסים לפסקי הלכה למעשה שהמקור שלהם הוא בתורת הנסתר, מהזהר דרך האר"י ועד מקובלי הדורות האחרונים - כהנהגות רשות למקובלים וצדיקים ושאר מורמים מעם, או כהלכות שמחייבות את כל עם ישראל (גם אם בהדרגה מסימת).

הבעיה שמתעוררת היא שכדי להכריע את השאלות האלו כל צד צריך לפרוץ ראיות עצומות וגדולות שמביא הצד השני, ולית נגר ובר נגר שמסוגל להכריע את הספקות האלו באופן שישכנע גם את זולתו בעל הדעה ההפוכה. הרב אליהו משך בכל כוחו לכיוון הפסיקה כ'בן איש חי', בעוד ידיד נעוריו הרב עובדיה ניסה כל ימיו "להשיב עטרה ליושנה" ולהחזיר את דגל הפסיקה לשורת הדין של פסקי מרן הבית יוסף, בלי להתחשב בתוספות ובשינויים, רובם לחומרא, של פסקי ה'בן איש חי', שרובם מבוססים על כתבי המקובלים. בכוחו הגדול כמעט הצליח מרן הרב עובדיה זצ"ל להכריע את הכף ולבטל את המנהגים השונים של קהילות צפון אפריקה ואת מנהגי הספרדים 'הירושלמים', וכמעט גם את מנהגי התימנים (ואם היה מצליח בזה, מסתמא היה מתחיל לנסות "לתקן" גם את מנהגי האשכנזים), במלחמת הקודש שלו להשבת העטרה ליושנה, אך שלושה מכשולים הוא לא הצליח להזיז מדרכו: את רבה של ירושלים הרב שלום משאש זצ"ל, שעמד על שמירת מנהגי מרוקו בפרט וצפון אפריקה בכלל, את מרן הרב אליהו זצ"ל לגבי מנהגי ה'בן איש חי' שרבים נהגו כמותם בכל תפוצות קהילות הספרדים, ויידל לחיים ארוכים את הרב יצחק רצאבי שליט"א, שעמד בתוקף על כך שקהילות תימן ישמרו על מנהגיהן העתיקים.

רבים זוכרים את המאבק המר והכואב שהתנהל בזמנו בין הרע"צ ללבין הרב רצאבי שליט"א בעניין הברכה על הדלקת הנרות ביום טוב: מנהג תימן העתיק הוא שבניגוד לשבת, בערבי חגים אין מברכים על הדלקת הנרות, והטעם פשוט - אין איסור להעביר אש ולהדליק נר גם ביום טוב עצמו, ולכן חז"ל לא ראו צורך לצוות בפירוש להדליק נר בערב יו"ט. ואכן, דין הדלקת נר לקראת יו"ט אינו מפורש כלל במשנה או בגמרא, ולכן נחלקו בכך כבר ראשונים. אומנם מנהג כל ישראל הוא להדליק נרות בברכה גם ביו"ט, אך מנהג תימן העתיק, שעליו שומרים רבים מיוצאי תימן עד היום, הוא שלא לברך על הדלקת נר ביו"ט, שלא כמקובל. הרב עובדיה זצ"ל יצא בזמנו בשצף קצף נגד המנהג הזה, ודרש מרבני תימן בארץ להורות לבני קהילותיהם לשנות את מנהגם ולברך גם על הדלקת הנר ביו"ט, וכמה מהם קיבלו את דעתו ופרסמו הוראה כזאת בפומבי. אולם הרב יצחק רצאבי שליט"א, מגדולי רבני תימן בימינו, שהיה בזמנו מקורב לרב עובדיה ואף קיבל ממנו הסכמה חמה לספריו, עמד על דעתו שאין לבני תימן לשנות את מנהגם העתיק בעניין זה, ועל כך ספג ביקורת קשה, פוגעת ונוקבת מאת הרב עובדיה זצ"ל, אך הוא לא זז מעמדתו.

קומה מעל קומה

וכך כותב הרב אליהו בהקדמתו לשו"ת מאמר מרדכי חלק ראשון: "בדורנו, הדור האחרון, זיכנו הקב"ה ליהנות מאורו של בוצינא קדישא ופרישא הגאון האדיר חכם רבי יוסף חיים זיע"א בעל ה'בן איש חי', רבן של כל בני הגולה, שהיה בקי בכל חדרי התורה בפשט ובקבלה, במקרא ובאגדות, במדרשים ובמשלים, בתורת האר"י ובדברי הרש"ש שר בית הזוהר, והיה ליבו כלב האר"י לדעת כל דברי הראשונים והאחרונים מהש"ס ועד לאחרון הפוסקים בספריהם ובספרי השו"ת. כל רז לא אניס ליה... מרן רבי יוסף חיים זיע"א שילב בספריו את פסקי מרן רבי יוסף קארו זצ"ל ואת פסקי הזוהר והמקובלים ובראשם האר"י הקדוש זיע"א, וחיבר בין הנסתר והנגלה בכל חלקי התורה. והוצרך רבי יוסף חיים ז"ל לשקול במאזני צדק ברוח קודשו איזה דברים אפשר לציבור לילך בהם כדברי האר"י והמקובלים ואיזה מהם בינתיים רק ליחידי סגולה, וזיכה הקב"ה ונתקבלו פסקיו בכל ישראל, עד שאמרו עליו גדולי הדור הקודם שהוא הפוסק האחרון ועל פיו יישק בית ישראל".

הרב אליהו זצ"ל בוודאי לא התכוון שדבריו "ועל פיו יישק בית ישראל" יובנו כפשוטם. הרי האשכנזים לא הלכו בעקבות פסקי ה'בן איש חי' וגם רבים מהספרדים לא, ואפילו בקהילת בגדד היו רבים שהמשיכו לנהוג על פי פסקי מרן ה'בית יוסף' בלי ההוספות והשינויים של רבי יוסף חיים, שהרי אל שיטתם רצה מרן הרב עובדיה זצ"ל להשיב את העטרה, שלדעתו נלקחה מהם לזמן קצר שלא בצדק, ליושנה. לדעתו, דעתו של מרן, שעל פי 'מאתיים רבנים נסמך', הייתה שאין לפסוק על פי דרכי הקבלה וסברות האחרונים נגד עיקר הדין, חוץ מאשר במקומות בודדים מסוימים. כידוע, חבילי חבילות של ראיות הביאו מרן הרב עובדיה זצ"ל ואחריו בנו הראשל"צ רבי יצחק יוסף שליט"א ושאר בניו ותלמידיו כדי להוכיח עד כמה טועים אלו ההולכים בעיניים עצומות אחרי ה'בן איש חי' ונוטשים את מנהגי אבות אבותיהם, ומצד שני עומדים בפרץ כמה מראשי עדות ישראל, ולא רק מרן הגר"מ אליהו זצ"ל כאמור, ואומרים "לא אדוני, אל תסיר את העטרה ממקומה ואל תכוף על כל עדות המזרח את דעתך, מפני שמנהג הקהילות העתיק חשוב לא פחות מעיקרון הפסיקה כמרן (וגם לכך יש חבילי חבילות של ראיות), ופסיקת ה'בן איש חי' היא קומה נוספת מעל פסקי מרן ה'בית יוסף', והיא התקבלה אצל רבבות אלפי ישראל ואין מקום לדחותה".

ולכל הנבחרים מהלשון התקיפה במחלוקות בין גדולי ישראל, גם - ולא רק - בעניין זה: אפשר להירגע. כבר בין גדולי הראשונים מצאנו לשונות קשים אלו נגד אלו, כמו במחלוקות הראב"ד והרז"ה (פרובנס), הרשב"א והרא"ה (ספרד), רבנו תם ורבנו משולם (צרפת) ועוד רבים מאוד, ובכל הדורות לפעמים עלו הטונים במלחמתה של תורה מעבר למקובל. זה לא אומר שכך תמיד ראוי ושזו הדרך היחידה שבה צריך לנהל ויכוח בבית המדרש, אבל אם הגיעו ומגיעים גדולי ישראל לידי ויכוח עוצמתי ביניהם שגרם להם להביע את עצמם בתקיפות - על זה נאמר "אם תלמידי חכמים מתנצחים בהלכה, אנו מה טיבנו?". אפשר להירגע. כך היה וכך הווה ומסתמא כך יהיה, למרות שבפירוש אפשר גם אחרת. ואם ישאל הבן: תכליס, איך יש לנהוג בפועל? על כך יש להשיב: יש לך אב, ועשה לך רב, וגדל בתורה והסתלק מן הספק.

מתוך העיתון בשבע